

Ilona Florczak
Uniwersytet Łódzki

POLITYK W LEGIONACH. Z DZIAŁALNOŚCI JĘDRZEJA MORACZEWSKIEGO PODCZAS I WOJNY ŚWIATOWEJ

THE POLITICIAN IN THE LEGIONS. FROM THE ACTIVITY OF JĘDRZEJ MORACZEWSKI DURING THE FIRST WORLD WAR

Jędrzej Moraczewski¹ urodził się 13 stycznia 1870 r. w Trzemesznie. Pochodził z rodziny szlacheckiej, od dawna osiadłej w Wielkopolsce. Jego ojciec, z zawodu inżynier, wkrótce podjął decyzję o przeprowadzce rodziny do Krakowa. Galicja bowiem, po 1867 r., czyli po wprowadzeniu autonomii, jawiła się Polakom z innych zaborów jako centrum kultury polskiej. Macieja Moraczewskiego skusiły zapewne szanse rozwoju kariery zawodowej w spolszczonej administracji w zaborze austriackim, a także możliwość pracy na rzecz rozkwitu ziem polskich. Mając za sobą epizod udziału w powstaniu styczniowym, ojciec przyszłego premiera, podobnie jak wielu mu podobnych przedstawicieli pokolenia, stał się pozytywistą, pracującym na rzecz ekonomicznego i kulturalnego rozwoju narodu i ziem polskich. Kulturował jednak pamięć o udziale swoim i swych przodków w kolejnych zrywach niepodległościowych. Szacunek dla minionych pokoleń i marzenia o niepodległej ojczyźnie odziedziczyły dzieci Macieja Moraczewskiego, szczególnie zaś Jędrzej².

¹ Postać pierwszego premiera II Rzeczypospolitej często pojawia się w pracach historycznych dotyczących odradzania się struktur niepodległego państwa. Jak dotąd powstała jedna pełna biografia Jędrzeja Moraczewskiego autorstwa Janusza Gołoty (J. Gołota, *Jędrzej Moraczewski (1870–1944). Pierwszy premier II Rzeczypospolitej*. Ostrołęka 2002). Kolejna praca o charakterze biograficznym dotyczy działalności Moraczewskiego do 1918 r. (I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski. Socjalista, poseł, legionista. Z autonomicznej Galicji do niepodległej Polski*. Łódź 2009). Zainteresowanie losami rodziny Moraczewskich w ostatnim dziesięcioleciu znacznie wzrosło. W 2016 r. ukazał się drukiem opracowany przez wrocławskich historyków, Joannę Dufurat i Piotra Cichorackiego, dziennik z lat 1939–1944 pisany przez Jędrzeja Moraczewskiego, a także korespondencja małżonków z lat 1916–1918. W 2018 r. ukazała się również I część *Wspomnień* polityka, obejmująca lata 1870–1896.

² Jędrzej Moraczewski odziedziczył imię po swoim słynnym stryjecznym dziadku Jędrzeju (1802–1855), historyku, działaczu społecznym i niepodległościowym, uczestniku powstania listopadowego i Wiosny Ludów w Poznaniu w 1848. Szerzej o poznańskim historyku: Z. Sprys, *Jędrzej Moraczewski – współinicjator pracy organicznej w Wielkopolsce*. „Słupskie Studia Historyczne”, 2004, nr 11, s. 67–88.

Wychowany w rodzinie inteligencji pracującej pochodzenia szlacheckiego, przyszły premier, wyniósł z domu przekonanie o konieczności pracy na rzecz rozwoju ziem polskich, ale także przeświadczenie o potrzebie czynnego uczestnictwa w życiu społecznym i obywatelskim. Po ukończeniu studiów we lwowskiej Szkole Politechnicznej i odbyciu jednorocznej, obowiązkowej służby wojskowej w armii austriackiej Moraczewski ożenił się z Zofią z Gostkowskich, córką poważanego we Lwowie profesora i rektora Politechniki Romana. W październiku 1896 r. wraz ze świeżo poślubioną małżonką opuścił Lwów i zamieszkał na prowincji galicyjskiej, gdzie pracował przy budowie państwowych linii kolejowych. Karierę zawodową w służbie państwowej zakończył w 1907 r., kiedy zdecydował się kandydować do parlamentu wiedeńskiego z ramienia Polskiej Partii Socjalno-Demokratycznej (PPSD). Po niezwykle sprawnej kampanii wyborczej został wybrany posłem z okręgu wyborczego Stryj-Kałuż. Sukces ten powtórzył w kolejnych wyborach, w roku 1911. Odtąd, aż do końca istnienia parlamentu monarchii habsburskiej sprawował mandat posła z ramienia partii socjalistycznej. Okres 1907–1914 r. był dla polityka czasem wytężonej pracy politycznej i społecznej. Obok aktywności na forum parlamentu, Moraczewski, przy pełnym poparciu i współpracy żony, angażował się w działalność społeczną i spółdzielczą na terytorium wschodniej Galicji, rozbudowując struktury PPSD na tym terenie. Jako poseł był członkiem najważniejszych organów partyjnych. Stał się jednym z przywódców galicyjskiej socjaldemokracji, działaczem rozpoznawalnym na tamtejszej scenie politycznej. Z kolei lata spędzone w austriackiej Radzie Państwa pozwoliły na zdobycie doświadczenia w zakresie działalności poselskiej, umiejętności prowadzenia negocjacji i szukania kompromisu w rozmowach z przeciwnikami politycznymi czy poznanie procesów legislacyjnych. Niewątpliwie tego rodzaju umiejętności wykorzystał poseł Moraczewski nie tylko w odrodzonej Ojczyźnie, lecz również w okresie I wojny światowej. Warto zwrócić uwagę na pozycję Moraczewskiego w przeddzień wybuchu konfliktu zbrojnego. Poseł do parlamentu, wysoki urzędnik państwowy (od 1907 r. na emeryturze), mający szerokie kontakty towarzyskie i zawodowe oraz powiązania rodzinne z szanowanymi we Lwowie obywatelami³, był dla Józefa Piłsudskiego niezwykle pożądanym sprzymierzeńcem, podobnie jak inni galicyjscy zwolennicy niepodległości, np. Ignacy Daszyński. Z towarzyszem Mieczysławem⁴ stryjskiego posła połączyły nie tylko demokratyczne poglądy, ale przede wszystkim wspólny cel, jakim była, uogólniając, wolna Ojczyzna. Działając w PPSD Moraczewski, popierał przystąpienie do utworzonej w grudniu 1912 r. Komisji Tymczasowej Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (od 1913 r. bez przymiotnika Tymczasowa – KSN), czyli porozumienia stronnictw politycznych mających na celu koordynację działań niepodległościowych i wsparcie ruchu strzeleckiego w Galicji. Polityk ze Stryja, choć formalnie nie wszedł w skład Komitetu, brał czynny udział w jego pracach. Przyczynił się również do rozwoju ruchu strze-

³ Szerzej: J. Moraczewski, *Wspomnienia. Czasy, ludzie i zdarzenia. Część I. Młodość i praca inżyniera. T. 1. Lata nauki 1870–1896*, opracowanie, wstęp i komentarz I. Florczak. Łódź 2018, s. 16–17.

⁴ Pseudonim Józefa Piłsudskiego od czasu działalności w Związku Strzeleckim.

leckiego, szczególnie w Galicji Wschodniej⁵. Warto dodać, że bez poparcia wpływowych osób związanych z ruchem politycznym w zaborze austriackim ruch strzelecki nie miałby szansy rozwoju na większą skalę. Poza poparciem politycznym liczyły się „konkrety”, czyli pieniądze i agitacja skierowana do społeczeństwa polskiego.

W chwili wybuchu I wojny światowej Moraczewski przebywał w Stryju, skąd wyjechał do Lwowa już 3 sierpnia, po otrzymaniu wiadomości od Michała Sokolnickiego. Następnie udał się do Krakowa, gdzie w gorączkowym okresie formowano I kompanię kadrową, która – jak wiadomo – wyruszyła do Królestwa w godzinach porannych 6 sierpnia. W tym samym dniu odbyło się nadzwyczajne posiedzenie KSSN, na którym J. Piłsudski poinformował zebranych o utworzeniu w Warszawie rządu narodowego i wyznaczył swym zastępcą w Komisji Jędrzeja Moraczewskiego⁶. Jednak polityk już następnego dnia wyruszył jako szeregowy strzelec z Krakowa wraz oddziałem Mieczysława Rysia-Trojanowskiego⁷. Kilka dni później, 11 sierpnia, przekroczył granicę Królestwa Polskiego.

Wraz z Zygmuntem Klemensiewiczem⁸, towarzyszem partyjnym i posłem, został przydzielony do zorganizowania zaopatrzenia dla oddziałów strzeleckich⁹. Intendentura dla strzelców Piłsudskiego rozpoczęła swą właściwą działalność właściwie dopiero po 20 sierpnia 1914 r., po ponownym zajęciu i rozmieszczeniu oddziałów w Kielcach. Do jej głównych zadań należało zaopatrzenie walczących

⁵ Dla przykładu: założona z inicjatywy Moraczewskich szwalnia robotnicza w Stryju szyla mundury dla członków Związku Strzeleckiego z terytorium całej Galicji, siostra Zofii Moraczewskiej tłumaczyła broszury z języka niemieckiego wykorzystywane jako instruktaż do ćwiczeń. Zbierano pieniądze od „różnych sympatyków idei niepodległości”. Biblioteka Narodowa, Archiwum Moraczewskich, sygn. Mor. 052, t. 1, *Listy Zofii Moraczewskiej do Heleny Kozickiej*, Stryj, 12 maja 1913 r., Stryj 22 maja 1914 r.

⁶ I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski...*, s.165–167; L. Moczulski, *Przerwane powstanie polskie 1914*. Warszawa 2010, s. 231–232.

⁷ Mieczysław Ryś-Trojanowski (1881–1945) – generał brygady Wojska Polskiego. W początkach sierpnia 1914 r. pełnił funkcję kierownika prac organizacyjno-mobilizacyjnych, następnie służył w sztabie I Brygady. Internowany po kryzysie przysięgowym w m.in. Beniaminowie. Po 1918 r. w wojsku polskim. *Trojanowski-Ryś Mieczysław*, [w:] *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*. Warszawa 1994, s. 339. Organizacja oddziału, o którym mowa, miała charakter tymczasowy. Do przegrupowania doszło już 11 sierpnia w Krzeszowicach. A. J. Narbut–Luczyński, *Historia wojenna Legionów Polskich. Powstanie i działalność bojowa Oddziału Józefa Piłsudskiego (VIII–XI 1914)*. Warszawa–Kraków 2014, s. 110–111.

⁸⁸ Zygmunt Klemensiewicz (1874–1948) – działacz socjalistyczny, poseł do austriackiej Rady Państwa z ramienia PPSD, podczas I wojny światowej w I Brygadzie, następnie oddelegowany do DW NKN. Był emisariuszem w Jabłonkowie, Sławkowie i Olkuszu (styczeń–maj 1915), a następnie kierownikiem biura werbunkowego w Dąbrowie Górniczej (do lipca 1915 r.) i Radomiu (do kwietnia roku następnego). W okresie międzywojennym działał PPS, jeden z liderów partii, poseł na sejm. W 1929 r. wystąpił z PPS. Senator z ramienia BBWR w latach 1930–1939. J. Hulewicz, *Klemensiewicz Zygmunt*, PSB, t. 12, s. 595–598.

⁹ M. Sokolnicki, *Rok czternasty*. Londyn 1961, s. 182.

w żywność i broń, mundury i sprzęt techniczny. W tym celu do intendencji przydzielono samodzielne oddziały umundurowania i sprzętu technicznego, którego dowódcą mianowano Jędrzeja Moraczewskiego. Zygmunt Klemensiewicz natomiast objął dowództwo oddziału broni i amunicji¹⁰. Od tego momentu w ramach działalności oddziału uruchomiono warsztaty szewskie i rymarskie, zatrudniono majstrów, którzy zajęli się szyciem mundurów. Warsztaty kolejowe zajęły się produkcją sprzętu technicznego, tj. wozy do transportu amunicji, kilofy i siekiery. Żywność z kolei zdobywano zazwyczaj w drodze inkwizycji. Po opuszczeniu Kielc 10 września 1914 r. warsztaty zostały załadowane na wozy i przewiezione do Oleśna, gdzie wypadł kolejny postój oddziałów legionowych i gdzie kontynuowano prace nad organizacją zaopatrzenia dla oddziałów strzeleckich. Prace te nadzorował Moraczewski¹¹.

Już 29 sierpnia 1914 r. Moraczewski został mianowany podporucznikiem, a 2 października 1914 r. porucznikiem. Były to tzw. stopnie obywatelskie nadawane przez Piłsudskiego. Dopiero tydzień później, 9 października, nominacje oficerskie potwierdził rozkaz Komendanta Głównego Legionów Polskich gen. Karola Trzaski-Durskiego. Dowódców samodzielnych oddziałów mianowano porucznikami. Oznaką stopnia porucznika był czerwony zygzak (wężyk) z dwiema białymi gwiazdkami naszywany na kołnierzu kurtki¹². W randze porucznika Moraczewski służył w Legionach Polskich do momentu wydalenia go z tej formacji. Dopiero w listopadzie 1918 r. otrzymał, również decyzją Józefa Piłsudskiego, awans na kapitana.

Do końca 1914 r. Moraczewski pozostawał na froncie jako dowódca tzw. taborów etapowych, złożonych z 2 oddziałów po 20 wozów i mających za zadanie przewożenie zaopatrzenia z magazynów do miejsca postoju pułku¹³.

Na początku 1915 r. Moraczewski został oddelegowany z frontu do pracy politycznej w Królestwie Polskim. Został wówczas członkiem Delegacji Naczelnego Komitetu Narodowego do Królestwa Polskiego¹⁴. Głównymi zadaniami, jakie wyznaczono delegatom, miały być konsolidacja społeczeństwa w Królestwie Polskim na rzecz współpracy z państwami centralnymi, jak również agitacja na rzecz werbunku do Legionów Polskich. Moraczewski przystąpił do pracy z dużym zaangażowaniem i energią. Na terenie Zagłębia Dąbrowskiego organizował odczyty

¹⁰ A. J. Narbut-Łuczyński, dz. cyt., s. 83; U. Oettingen, *I. Pułk Piechoty Legionów Polskich w Kielcach 19 sierpnia – 10 września 1914–1915*, [w:] *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*, pod red. Tejże. Kielce 2004, s. 23–24.

¹¹ A. J. Narbut-Łuczyński, dz. cyt., s. 83.

¹² Tamże, s. 55.

¹³ Tamże, s. 88, 310, 387.

¹⁴ Naczelny Komitet Narodowy, jak wiadomo, był polityczną reprezentacją stronnictw galicyjskich zorientowanych na państwa centralne, utworzoną 16 sierpnia 1914 r. Celem powstania NKN było objęcie zwierzchniej władzy nad polską siłą zbrojną, czyli Legionami Polskimi, w które przekształciły się oddziały strzeleckie. M. Drozdowski, *Naczelny Komitet Narodowy (1914–1918). Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich*. Kraków 2017, s. 135–137. Wspomniana wyżej delegacja powstała w ramach Departamentu Organizacyjnego NKN.

i spotkania, a także mniej oficjalnie zebrania miejscowych organizacji politycznych. Jego odczyty cieszyły się dużą popularnością i *najwięcej wpływały na zmierzanie ducha*¹⁵. Jednak tereny, na których działali emisariusze Departamentu Organizacyjnego NKN, były w dużej mierze pod wpływem ideologii Narodowej Demokracji, przeciwnej współpracy z państwami centralnymi, sceptycznie odnoszącej się nie tylko do agend NKN, ale też Legionów i Piłsudskiego¹⁶. W początkach działalności Delegacji Moraczewskiemu polecono nawiązanie kontaktów z grupami politycznymi Zagłębia Dąbrowskiego. Pufne rozmowy miały przekonać miejscową ludność do poparcia polityki NKN lub zachowania neutralnej postawy wobec Komitetu. Polityk podjął też działania zmierzające do konsolidacji stronnictw irredenty na ziemiach Zagłębia Dąbrowskiego. Prowadził rozmowy z członkami Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), Narodowego Związku Robotniczego (NZR), Narodowego Związku Chłopskiego (NZCh), Związku Chłopskiego, Ligi Kobiet Pogotowia Wojennego i Związku Patriotów Polskich. Przez krótki czas przebywał także w Łodzi, pracując nad odbudowaniem struktur PPS¹⁷. Pobyt i praca polityczna Moraczewskiego w Królestwie Polskim miały jednak strategiczne znaczenie z punktu widzenia obozu piłsudczykowskiego. Pozwoliły przede wszystkim na poznanie nastrojów społeczeństwa na ziemiach zaboru rosyjskiego, jego zapatrywań politycznych i stosunku do państw centralnych. Z pewnością informacje te, przekazane przez stryjskiego polityka Piłsudskiemu, pozwoliły mu na lepsze rozeznanie się w sytuacji politycznej. Moraczewski, doświadczony parlamentarzysta i polityk, widział dążenia społeczeństwa Królestwa Polskiego do samodzielności politycznej i samostanowienia o swym losie. Ludność na terenach okupowanych przez wojska niemieckie i austro-węgierskie zwyczajnie nie wierzyła w możliwość rozwiązania sprawy polskiej we współpracy Austrii i takie stanowisko nie wynikało, zdaniem Moraczewskiego, z sympatii rusofilskich. Z tego powodu Brygadier w sierpniu 1915 r. (już po opuszczeniu Warszawy przez Rosjan), podkreślając prawo Królestwa Polskiego do samodzielności politycznej, podjął decyzję o wstrzymaniu werbunku do Legionów. O zmianie taktyki w tym czasie poinformował tylko swych najbliższych współpracowników.

Od tego momentu zmieniła się retoryka wystąpień Jędrzeja Moraczewskiego. Choć formalnie reprezentował NKN (od kwietnia 1915 r. był nawet członkiem

¹⁵ *Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916. Zagłębie Dąbrowskie i Częstochowa*, opracowanie, wstęp i przypisy J. Z. Pająk. Kielce 2015, s. 198. W ten sposób w marcu 1915 r. opisywał aktywność Moraczewskiego emisariusz Departamentu Wojskowego NKN (DW NKN) i kierownik biura werbunkowego w Dąbrowie Górniczej, kapitan Ludwik Eydziatowicz. Podobne spostrzeżenia dotyczące odczytów stryjskiego polityka emisariuszka DW NKN miała Helena Radlińska. Tamże, s. 47.

¹⁶ Tamże, s. 84.

¹⁷ I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski ...*, s. 188–189. Starania o rozwój PPS prowadził również na pozostałych ziemiach b. zaboru rosyjskiego, m.in. w Kielcach, gdzie udało się w sierpniu 1915 r. odbudować strukturę partii socjalistycznej. J. Z. Pająk, *Polska Partia Socjalistyczna w okręgu kieleckim w latach I wojny światowej*, [w:] *Z dziejów Kielc...*, s.101.

Komitetu Wykonawczego Komitetu), konsekwentnie realizował linię polityczną Komendanta, z którym pozostawał w kontakcie ku niezadowoleniu działaczy NKN w Galicji¹⁸. Powszechne w środowisku politycznym Galicji i Królestwa Polskiego było przekonanie, zresztą słuszne, że Moraczewski był „człowiekiem” Piłsudskiego.

Od 25 sierpnia do 2 października kilkakrotnie przebywał w Warszawie, dokąd przybyli również przedstawiciele NKN, m.in. Jan Hupka, Ludomił German i Tadeusz Starzewski. Celem pobytu członków Komitetu w Warszawie, w chwili gdy zmieniła się sytuacja polityczna po zwycięskiej ofensywie państw centralnych, miało być, jak wiadomo, porozumienie polityczne Galicjan z ugrupowaniami Królestwa Polskiego. Pierwsza tura rozmów toczyła się już w końcu sierpnia 1915 r. Polacy z Królestwa Polskiego stali na stanowisku uzyskania własnej państwowości i odrębnego narodowego wojska. Warto dodać, że Moraczewski podzielał to stanowisko, pomimo, że w prowadzonych rozmowach reprezentował NKN¹⁹. W tym okresie podróżował pomiędzy ziemiami b. zaboru rosyjskiego a Galicją. Brał udział w posiedzeniach NKN czy klubu poselskiego PPSD. Brał również udział w rozmowach ugrupowań irrendenty antyrosyjskiej. W ich wyniku powstał Komitet Naczelny Zjednoczenia Stronnictw Niepodległościowych zaboru rosyjskiego (przekształcony w grudniu 1915 r. w Centralny Komitet Narodowy – CKN), z którym Jędrzej Moraczewski ściśle współpracował²⁰.

15 października 1915 r. – wobec braku wymiernych efektów działalności – na wniosek Jędrzeja Moraczewskiego rozwiązano Delegację NKN do Królestwa Polskiego. Fiasko poczynań delegatów było spowodowane różnymi czynnikami, m.in. brakiem odpowiednich kompetencji i uprawnień, brakiem współpracy z władzami okupacyjnymi oraz podziałem i konfliktami w łonie samego NKN. Po rozwiązaniu Delegacji Moraczewski pozostał jednak w Królestwie i prowadził nadal zakulisowe rozmowy z tamtejszymi działaczami, szukając politycznego zaplecza dla obozu Piłsudskiego. Często wygłaszał odczyty i brał udział w zgromadzeniach publicznych, mniej lub bardziej jawnych. W tym czasie jednak, w myśl strategii Komendanta, Moraczewski opowiadał się za wstrzymaniem werbunku do Legionów. Jego działalność w tym zakresie spotkała się z kontrakcją emisariuszy Departamentu

¹⁸ Stefan Buchowiecki, emisariusz DW NKN w Olkuszu pisał w raporcie z dnia 6 maja 1915 r.: *Bytność delegatów organizacyjnych w I Brygadzie. Przed paru dniami na stacji w Olkuszu zobaczyłem z pociągu idącym z Jędrzejowa 2 delegatów organizacyjnych Moraczewskiego i [Marian] Malinowskiego wracających z wizyty w I Brygadzie, po dokonaniu tam pobytu. Na zapytanie moje, po co tam jeździli – nie dali mi wyczerpujących wypowiedzi. Sądzę, że wiadomość ta może się przydać DW ze względu na partyjność tych obywateli.* [w:] *Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916. Ziemia kielecka*, opracowanie, wstęp i przypisy J. Z. Pająk, Kielce 2007, s. 132.

¹⁹I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski...*, s. 194–196. J. Z. Pająk, *O rząd i armię. Centralny Komitet Narodowy (1915–1918)*, Kielce 2003, s. 62.

²⁰J. Z. Pająk, *O rząd i armię...*, s. 274. Według Jerzego Z. Pajaka emisariusze I Brygady, w tym również Moraczewski, odegrali dużą rolę w tworzeniu struktur terenowych CKN. Tamże, s. 269.

Wojskowego NKN, m.in. chorążego Stefana Boguszewskiego²¹, podejmującego wysiłki mające zniwelować wpływ prowadzonej przez posła agitacji antywerbunkowej.

Zanim powrócił do I Brygady, stacjonującej na Wołyniu, Moraczewski wziął udział w zjeździe PPS, mającym miejsce w dniach 6–8 stycznia 1916 r. w Piotrkowie Trybunalskim. Obok Feliksa Perla²², przewodniczył obradom. Podczas trzydniowych dyskusji omawiano stosunek do innych partii i tworzącej się na ziemiach zaboru rosyjskiego reprezentacji stronnictw, a także stosunek do Legionów Polskich i NKN. Działacze socjalistyczni nie poparli Komitetu ze względu na jego ścisły związek z Austrią. Wśród zebranych postulatów znalazł się najważniejszy – niepodległość i niepodzielność Królestwa Polskiego (czyli ziem zaboru rosyjskiego), natomiast sugerowane przez Moraczewskiego związki z Austrią budziły wątpliwości, po prostu nie wierzone w możliwość rozwiązania austro-polskiego²³.

Po zakończeniu pracy w Delegacji Departamentu Organizacyjnego NKN Moraczewski powrócił do czynnej służby w Legionach. Został przydzielony do sztabu, stacjonującego w tym czasie w Karasinie na Wołyniu. Był to okres walk pozycyjnych I Brygady, nie toczono walk z wrogiem, a więc można było poświęcić czas na pracę polityczną i rozważania dotyczące rozwiązania kwestii polskiej. Zamieszkał zapewne w siedzibie Komendy I Brygady, w domu znajdującym się na końcu wsi, przy drodze do Leszniewki. O pobycie w Karasinie pisał do żony 31 stycznia 1916 r.:

Piszę naumyślnie na maszynie, aby Ci dać dokumentnie obraz ciężkich walk, jakie tu toczymy, poznać. Wczoraj, w niedzielę, zwalczaliśmy zupełną grzybową, befsztyki z kapustą i kartoflami, soufflé jabłczane, pączki, herbatę, ser – na obiad. W dwie godziny potem podwieczorek: herbata, ser, pierniki, słonina angielska. W cztery godziny potem kolacja: pieczeń wołowa z kartoflami, pasztet, ser, itd. Po kolacji graliśmy do północy w preferansa. Tak mniej więcej dzień za dniem upływa. [...] Już drugi miesiąc brygada nasza stoi poza frontem. Mrozy są bardzo słabe,

²¹ W grudniu Stefan Boguszewski pisał w sprawozdaniu: *W pierwszych zaraz początkach [od 1 XI 1915 r.] natrafiłem na sprawę wstrzymania werbunku, która była tutaj wprowadzana przez posła [Jędrzeja Moraczewskiego, dr. [Eugeniusza] Kiernika i szeregu innych. Sprawa ta została wyciągnięta na zgromadzeniu specjalnie ad hoc zwołanym. Akcja ta jednak nie została przeprowadzona konsekwentnie do końca i wobec tego można jej było przeciwdziałać [...]. [w:] Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916. Zagłębie Dąbrowskie i Częstochowa...*, s. 231. Warto dodać, że Moraczewski, opowiadając się przeciw werbunkowi, stanął po stronie Piłsudskiego. Ta decyzja, jak zresztą wiadomo, doprowadziła do konfliktu Brygadiera i jego współpracowników z DW NKN i stojącym na jego czele Władysławem Sikorskim.

²² Feliks Perl (1871–1927) – działacz socjalistyczny, publicysta, redaktor „Robotnika”, współtwórca programu PPS.

²³ Por.: *Sprawozdanie posła Jędrzeja Moraczewskiego ze zjazdu PPS odbytego w dniach 6, 7 i 8 I 1916 R. w Piotrkowie*, opr. K. Piskała. „Rocznik Łódzki, t. 62, 2014, s. 210.

*bez wiatru. Ja wciągam się do roboty. Zabieram się do założenia warsztatów stelmachskich, rymarskich i dla odmiany mam magazyn z technicznymi artykułami*²⁴.

Tymczasem zaraz po powrocie do Legionów Moraczewski, decyzją szefa sztabu Komendy Legionów Włodzimierza Zagórskiego, został wydalony z Legionów. Oficjalnym powodem usunięcia porucznika była jego działalność, w czasie gdy pełnił mandat delegata Departamentu Organizacyjnego NKN w Królestwie Polskim. Moraczewskiemu zarzucano działanie na szkodę Komendy Legionów Polskich, antywerbunkową agitację i zajmowanie się działalnością partyjną. Głównym celem jednak było uniemożliwienie Piłsudskiemu stałych kontaktów z politykiem galicyjskim, a przez to zmniejszenie wpływu na galicyjskich polityków i NKN. Moraczewski, podobnie jak inni wydaleny oficerowie, na wyraźny rozkaz Piłsudskiego pozostał w Legionach. Postępowanie wyjaśniające w jego sprawie trwało do sierpnia 1916 r., kiedy to przywrócono polityka do służby w dotychczasowej randze²⁵.

Styczeń 1916 r. był pod względem działalności politycznej okresem niezwykle gorącym, szczególnie dla posłów-legionistów. Pod ich nieobecność w Wiedniu i Krakowie trwały bowiem rozmowy pomiędzy posłami PPSD a członkami Koła Polskiego, czyli reprezentacji posłów polskich w parlamencie wiedeńskim, dotyczące wstąpienia socjalistów do ich grona. Warto nadmienić, że do tej pory Koło było zwalczane przez socjalistów za zbyt reakcyjną politykę. Zarząd Partyjny podjął taką decyzję, jak podkreślano, w imię solidarności narodowej, jednak przebywający na froncie Bobrowski, Moraczewski i Lieberman sprzeciwili się jej i odmówili wstąpienia do Koła Polskiego. Sprzeciw posłów mógł być inspirowany przez Piłsudskiego. Swoje stanowisko posłowie-legioniści tłumaczyli z kolei przede wszystkim względami ideowymi²⁶. Dyskusje i spory wewnątrz klubu poselskiego PPSD trwały aż do marca 1916, do momentu, kiedy posłowie legioniści cofnęli swój sprzeciw i do Koła Polskiego wstąpili. Trudno uzasadnić zmianę decyzji posłów socjalistów, można jedynie przypuszczać, że dali się przekonać argumentom o potrzebie solidarności narodowej i usilnym naleganiom kolegów posłów, którzy specjalnie przybyli na front, aby przekonać oponentów. Z drugiej strony można domyślać się, że po rozmowach z Komendantem uznano, iż lepiej mieć wpływ i kontrolę nad działalnością Koła Polskiego, a w razie potrzeby móc zawetować nieodpowiednie dla sprawy Legionów działania. Ostatecznie 23 marca 1916 r. posłowie PPSD przystąpili do Koła Polskiego, tworząc jedną, wspólną reprezentację polskich parlamentarzystów w parlamencie monarchii. Dodatkowo Jędrzej Moraczewski został delegowany do Komisji Politycznej Koła²⁷, choć było wiado-

²⁴ *Zofia i Jędrzej Moraczewscy. Korespondencja czasu przełomu 1916–1918*, opr. J. Dufurat, P. Cichoracki. Łomianki 2018, s. 35.

²⁵ I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski...*, s. 207–208.

²⁶ Tamże, s. 210–211.

²⁷ Początkowo członkiem Komisji Politycznej miał zostać kolega partyjny Moraczewskiego Herman Diamand, zwolennik tzw. „austriackiego rozwiązania”. Jednak jednym z warunków, które postawił Moraczewski wyrażając swą zgodę na wstąpienie do Koła Polskiego, było miejsce w wyżej wspomnianej Komisji. Towarzysze partyjni Moraczewskiego ustąpili,

mo, że przebywając na froncie nie będzie mógł uczestniczyć w jej posiedzeniach. Warto dodać, że w okresie od stycznia do sierpnia 1916 r. Moraczewski kilkakrotnie przebywał w Galicji, biorąc udział w posiedzeniach klubu poselskiego i NKN, którego członkiem został wybrany 29 kwietnia 1916 r.²⁸ W ten sposób nie tylko znał plany polityczne obu organizacji, ale mógł także współdecydować o kierunku działalności. Należy jednak podkreślić, że w tym czasie zarówno Koło Polskie, większość polskich posłów socjalistycznych, jak i NKN, stały na stanowisku rozwiązania kwestii polskiej w oparciu o Austro-Węgry, czyli połączenia ziem Królestwa Polskiego z Galicją w ścisłym związku z monarchią habsburską. Zarówno Piłsudski, jak i jeden z jego najbliższych w owym czasie współpracowników, jakim był Moraczewski, znając nastroje społeczne na ziemiach b. zaboru rosyjskiego, coraz częściej wątpili w takie rozwiązanie, co więcej, głosili prawo Polaków z ziem zaboru rosyjskiego do samodzielności politycznej.

Podczas pobytu w Karasinie legionieści spędzali wolny czas w różnoraki sposób. Uprawiano różnego rodzaju sporty – oficerowie często grali w szachy lub układali pasjansa, wśród żołnierzy popularna była piłka nożna²⁹. Organizowano uroczystości patriotyczne i religijne (np. Święta Bożego Narodzenia lub Wielkiejnocy)³⁰. Dyskutowano o sztuce i literaturze, a nawet wydawano własne czasopisma, o czym pisał Jędrzej Moraczewski do żony po powrocie do I Brygady w styczniu 1916 r.³¹ Moraczewski mógł także poświęcić swój wolny czas na polowanie, a nawet na zbieranie grzybów³². Dopiero pod koniec kwietnia 1916 r. wraz z I Brygadą Moraczewski opuścił Karasin i znalazł się na pierwszej linii frontu. Kilkakrotnie wyjeżdżał jednak, opuszczając pozycje i udając m in. do Krakowa

Diamand, bodajże jednej z najgorętszych zwolenników wstąpienia socjalistów do Koła Polskiego, nie wszedł do Komisji Politycznej. Tamże.

²⁸ Rozszerzenie składu Koła Polskiego doprowadziło do zmian w zakresie kompetencji NKN. Odtąd Koło, jako reprezentacja posłów polskich w Galicji, miała zająć się prowadzeniem działań politycznych, natomiast NKN miał ograniczyć się tylko do działalności na rzecz Legionów Polskich. M. Drozdowski, dz. cyt., s. 257–258. Warto również dodać, że w wyniku reorganizacji Komitetu rozszerzono jego skład, a 29 kwietnia 1916 r. jednym z członków wybrano Jędrzeja Moraczewskiego. Tamże, s. 422.

²⁹ 2 lipca 1916 r., tuż przed rozpoczęciem bitwy pod Kostiuchnowką, odbył się mecz futbolowy między drużyną 1. pp a artylerią. Wspominał o tym wydarzeniu Moraczewski, opisując przebieg bitwy. *Jędrzej Moraczewski o bitwie pod Kostiuchnowką*, opr. J. Dufirat, P. Cichoracki. „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 3, 2015, s. 125.

³⁰ U. Oettingen, *Życie codzienne legionistów polskich na Wołyniu w 1916 roku (w świetle odpraw wojskowych)*. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 1, 2008, s. 55; Tamże, *I Brygada Legionów Polskich na Wołyniu (grudzień 1915–kwiecień 1916)*. „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, nr 1, 2007, s. 50–52.

³¹ *Zofia i Jędrzej Moraczewscy. Korespondencja...*, s. 36. W I Brygadzie znaleźli się absolwenci i studenci Krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, uczniowie konserwatoriów, poeci i literaci. Moraczewski wspominał o gazetach wydawanych przez legionistów, zapewne o „Konferencji Pokojowej” i „Zuchowatym”.

³² Na grzyby wybrał się Moraczewski wraz z Kordianem Zamorskim (1890–1983) i Mieczysławem Trojanowskim 2 lipca 1916 r. Jak pisał: *grzybów było mało, najedliśmy się borówek, nazbierali z litr dla Brygadiera*. [w:] *Jędrzej Moraczewski o bitwie...*, s. 125.

i Wiednia, Warszawy czy Lublina, dokąd wzywały go obowiązki poselskie. Wziął udział w bitwie pod Kostiuchnówką w dniach 4–6 lipca, a od 9 do 15 lipca stacjonował w Czeremosznie, dokąd przybywali działacze z Warszawy, Krakowa czy Lublina z nowymi informacjami i w celu otrzymania dalszych wytycznych. Już 15 lipca oddziały zostały skierowane na front na linię Stochodu, gdzie pozostały do początku października, a następnie przeniesiono je do Baranowicz³³. W tym okresie porucznik kilkakrotnie opuszczał front, udając się do Galicji, gdzie zajmował się sprawami bieżącej polityki. Warto dodać, że podobnie jak Piłsudski, złożył prośbę o zwolnienie go z Legionów³⁴, jednak nie otrzymał na to zgody i został przydzielony do służby w I kompanii saperów w Modlinie³⁵, gdzie zajmował się m.in. tłumaczeniem regulaminów i wojskowych przepisów technicznych. Jak pisał w liście do żony w styczniu 1917 r.: *z polityką nic, ale to nic zupełnie nie mam do czynienia*³⁶. W sytuacji politycznej Królestwa Polskiego zaszły w tym czasie, jak wiadomo, duże zmiany. Wkrótce, pod ogłoszeniu aktu 5 listopada 1916 r., utworzono Tymczasową Radę Stanu (TRS), wyznaczając jej rolę doradcą i współdziałającą przy tworzeniu przyszłych władz państwowych. Warto dodać, że referentem w Komisji Wojskowej TRS został Józef Piłsudski, mimo niechęci ze strony władz okupacyjnych. W następnych miesiącach 1917 r. Moraczewski wrócił do polityki, przebywając w Warszawie, kiedy został oddelegowany do prac komisji regulaminowej, a następnie do prac wydziału słownictwa wojskowego Komisji Słownikowej TRS. Zapewne przy każdej nadarzającej się okazji spotykał się z Komendantem, aby omówić bieżące wydarzenia i otrzymać wytyczne do dalszej pracy³⁷.

10 kwietnia 1917 r. Polski Korpus Posiłkowy (nazwa Legionów nadana rozkazem cesarza z dnia 20 września 1916 r.) został przekazany przez Austro-Węgry pod dowództwo generał-gubernatora warszawskiego Hansa Hartwiga Beselera. Oznaczało to fiasko starań obozu niepodległościowego, którego członkowie oczekiwali, że polskie oddziały zostaną przekazane pod komendę TRS. W dodatku Niemcy przystąpili do reorganizacji Polskiego Korpusu Posiłkowego, wydzielając oddziały składające się z ochotników z Królestwa Polskiego. W połowie maja 1917 r. Piłsudski porzucił prace w Komisji Wojskowej TRS.³⁸

Już 17 maja odbył się tajny zjazd wysłanników dawnych 1., 2., 4. i 5. pułku Legionów w Ostrołęce. Jego głównym organizatorem był Moraczewski, inicjatorem zaś Piłsudski. Podczas obrad przyjęto projekt rezolucji skierowanej do TRS

³³ *Zofia i Jędrzej Moraczewscy. Korespondencja* ..., s. 108–112.

³⁴ Piłsudski podjął taką decyzję wobec braku konkretnych decyzji państw centralnych w kwestii rozwiązania sprawy polskiej i kwestii Legionów. Za jego przykładem poszli inni oficerowie I Brygady, jednak ich prośby nie zostały uwzględnione.

³⁵ J. Gołota, *Jędrzej Moraczewski*..., s. 120; I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski*..., s. 223–224.

³⁶ *Zofia i Jędrzej Moraczewscy. Korespondencja*..., s. 164. Jak zauważył J. Gołota, Moraczewski nie pozostawał już podwładnym Piłsudskiego, więc jego swoboda w tym okresie była ograniczona. J. Gołota, dz. cyt., s. 120.

³⁷ I. Florczak, *Jędrzej Moraczewski*..., s. 228.

³⁸ Tamże.

a wymierzonej przeciw niemieckiej polityce w wojsku polskim³⁹. W literaturze przedmiotu to wydarzenie jest określane mianem „niedoszłego rokoshu” w Legionach lub też prologiem kryzysu przysięgowego⁴⁰.

W wyniku doniesienia płk. Mariana Januszajtisa o zjeździe dowiedział płk Zygmunt Zieliński, dowódca Polskiego Korpusu Posiłkowego, który nakazał przeprowadzenie śledztwa.

Porucznik Moraczewski został aresztowany 21 maja 1917 r. W trakcie przesłuchań zaprzeczał, jakoby spotkanie oficerów było zaplanowane, i odpierał zarzuty o próbę wywołania buntu w Legionach. Z aresztu został zwolniony już 25 maja, na skutek interwencji Hermana Liebermana, adwokata i działacza galicyjskiej PPSD. Od sądu polowego Moraczewskiego uratował immunitet poselski i fakt, że na początku czerwca rozpoczynała się kolejna sesja parlamentu w Wiedniu. Oficjalnie Moraczewski został zwolniony ze służby wojskowej rozkazem z dnia 25 sierpnia 1917 r. Powrócił więc do czynnego udziału w życiu politycznym w Galicji, wielokrotnie podnosząc sprawę Legionów w parlamencie wiedeńskim i podczas obrad Koła Polskiego. Jednocześnie kontynuował konspiracyjną działalność niepodległościową, stając na czele Konwentu Organizacji „A” jako jej polityczny kierownik i zastępca aresztowanego w lipcu 1917 r. Józefa Piłsudskiego.

Od początku I wojny światowej Moraczewski mógł być postrzegany jako zaufany podwładny Józefa Piłsudskiego, choć wydaje się, że dopiero wspólne doświadczenia i pobyt w Legionach umocniły wzajemne relacje polityków. Podczas dysput w ścisłym gronie bliskich współpracowników rozważano wspólnie kwestie rozwiązania sprawy polskiej. Moraczewski był dodatkowo reprezentantem Piłsudskiego w NKN, czy później w Kole Polskim, ale też wobec społeczeństwa w Królestwie Polskim. Po krótkim pobycie w Legionach powrócił do pracy politycznej, do końca wojny konsekwentnie realizując linię polityczną Komendanta, poczynając od działalności w NKN i kwestii wstąpienia posłów PPSD do Koła Polskiego, poprzez sprawę werbunku i konfliktu z Departamentem Wojskowym, stosunku do aktu 5 listopada czy kryzysu przysięgowego. Popierał kolejne zwroty w polityce orientacyjnej. Z pewnością należał do wąskiej grupy współpracowników, którzy w pełni rozumieli „mistrzowską grę” Piłsudskiego (niewykluczone też, że ją współtworzyli), dlatego też realizował jego plany na arenie politycznej, często wbrew stanowisku własnej partii, z podziwu godną konsekwencją, pewnością i wiarą w ostateczne zwycięstwo sprawy polskiej.

³⁹ J. Gołota, *Tajny zjazd oficerów legionowych w Ostrołęce w 1917 r.*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, 1989, nr 3, s. 28–29.

⁴⁰ J. Snopko, *Final epopei Legionów Polskich 1916–1918*. Białystok 2008, s. 164; W. Suleja, *Prolog kryzysu przysięgowego. Majowy „rokosh” w Legionach w 1917 r.*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Historia”, 1981, nr 543.

BIBLIOGRAFIA**Archiwalia**

Biblioteka Narodowa, Archiwum Moraczewskich, Mor. 052, *Listy Zofii Moraczewskiej do Heleny Kozickiej*, t.1, 1896–1919.

Wydawnictwa źródłowe

- Dufirat J., Cichoracki P. (opr.). 2015. *Jędrzej Moraczewski o bitwie pod Kostiuchnowką*. Wojskowe Centrum Edukacji Obywatelskiej, Warszawa. „Przegląd Historyczno–Wojskowy”, nr 3.
- Dufirat J., Cichoracki P. (opr.). 2018. *Zofia i Jędrzej Moraczewscy. Korespondencja czasu przełomu 1916–1918*. Wydawnictwo LTW, Łomianki.
- Pająk J. Z. (opr.). 2015. *Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916. Zagłębie Dąbrowskie i Częstochowa*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Kielce.
- Pająk J. Z. (opr.) 2007. *Raporty i korespondencja oficerów werbunkowych Departamentu Wojskowego Naczelnego Komitetu Narodowego 1915–1916. Ziemia kielecka*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Piskała K. (opr.) 2014. *Sprawozdanie posła Jędrzeja Moraczewskiego ze zjazdu PPS odbytego w dniach 6, 7 i 8 I 1916 R. w Piotrkowie*. Polskie Towarzystwo Historyczne. Oddział Łódzki, „Rocznik Łódzki”, t. 62.
- Sokolnicki M. 1961. *Rok czternasty*. Gryf, Londyn–Nowy Jork.

Opracowania

- Drozdowski M. 2017.** *Naczelny Komitet Narodowy (1914–1918). Polityczne i organizacyjne zaplecze Legionów Polskich*. Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków.
- Florczak I. 2009.** *Jędrzej Moraczewski. Socjalista, poseł, legionista. Z autonomicznej Galicji do niepodległej Polski*. Wydawnictwo Ibidem, Łódź.
- Golota J. 2002.** *Jędrzej Moraczewski (1870–1944). Pierwszy premier II Rzeczypospolitej*. Wydawnictwo OTN, Ostrołęka.
- Golota J. 1989.** *Tajny zjazd oficerów legionowych w Ostrołęce*. Wydawnictwo OTN im. A. Chętnika, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, nr 3.
- Luczyński-Narbut A. J. 2014.** *Historia wojenna Legionów Polskich. Powstanie i działalność bojowa Oddziału Józefa Piłsudskiego (VIII–XI 1914)*. Centralne Archiwum Wojskowe. Warszawa–Kraków.
- Moczulski L. 2010.** *Przerwane powstanie polskie 1914*. Bellona, Warszawa.
- Oettingen U. 2007.** *I Brygada Legionów Polskich na Wołyniu (grudzień 1915–kwiecień 1916)*. Wojskowe Biuro Historyczne, Warszawa. „Przegląd Historyczno–Wojskowy”, nr 1.
- Oettingen U. (red.). 2004. *Z dziejów Kielc w latach 1914–1918*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce

- Oettingen U. 2008.** *Życie codzienne legionistów polskich na Wołyniu w 1916 roku (w świetle odpraw wojskowych)*. Instytut Archeologii i Etnologii PAN Warszawa. „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, nr 1.
- Pająk J. Z. 2003.** *O rząd i armię. Centralny Komitet Narodowy (1915–1918)*. Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce.
- Sawecki P. 1994.** *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*. Bellona, Warszawa.
- Snopko J. 2008.** *Final epopei Legionów Polskich 1916–1918*. Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Sprys Z. 2004.** *Jędrzej Moraczewski – współinicjator pracy organicznej w Wielkopolsce*. Wydawnictwo Pomorskiej Akademii Pedagogicznej w Słupsku, „Słupskie Studia Historyczne”, nr 11.

SUMMARY

The name of Jędrzej Moraczewski often appears in historical studies, but he appears in them in the context of the creation of the first government of a reborn homeland. Moraczewski's earlier fate remains to be unknown to many historians. Meanwhile, the activity before 1918, his political and parliamentary experience influenced the fact that Piłsudski could designate politician from Stryj in Galicia as Prime Minister. It was also decided by Moraczewski's activity during the First World War, aimed at consolidating Polish society in line with the idea of regaining an independent state existence.

STRESZCZENIE

Nazwisko Jędrzeja Moraczewskiego często pojawia się w opracowaniach historycznych, jednak jego postać występuje w nich w kontekście utworzenia pierwszego rządu odrodzonej Ojczyzny, natomiast jego wcześniejsze losy dla wielu pozostają nieznanne. Tymczasem działalność przed 1918 r., jego doświadczenie polityczne i parlamentarne wpłynęły na fakt, że Piłsudski mógł desygnować posła ze Stryja w Galicji na premiera. Zdecydowała o tym również działalność Moraczewskiego podczas I wojny światowej, zmierzająca do konsolidacji społeczeństwa polskiego w myśl idei odzyskania niepodległego bytu państwowego.

Key words: Jędrzej Moraczewski, Polish Legions, First World War, Supreme National Committee.

Słowa kluczowe: Jędrzej Moraczewski, Legiony Polskie, I wojna światowa, Naczelny Komitet Narodowy.

